

ЛІТЕРАТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Олексій МАНУЙКІН

ІВАН ФРАНКО І ЛЕСЯ УКРАЇНКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МИХАЙЛА ДРАЙ-ХМАРИ

У статті досліджується методичний інструментарій, що застосовується М. Драй-Хмарою для літературознавчої інтерпретації складних процесів у останні десятиліття 19 століття на матеріалі міжлітературних творчих взаємин Івана Франка і Лесі Українки.

Ключові слова: копітка робота на «чорному дворі» науки, факт як науковий документ, полеміка як вияв різних ціннісних орієнтирів і як матеріал для психологічного портрета її учасників.

Мета статті: дослідити специфіку літературознавчих студій М. Драй-Хмари у їх значенні для наступних поколінь науковців.

Михайло Драй-Хмара як дослідник літератури вийшов із відомого наукового семінару Володимира Перетца, котрий глибоко шанував роботу на «чорному дворі» науки. У цьому семінарі здобули фахову підготовку також І. Огієнко, М. Зеров, Л. Білецький, П. Филипович, Ол. Дорошкевич.

Драй-Хмара був, як свідчать його літературознавчі студії, послідовним прихильником порівняльно-історичної школи, маючи стійке переконання, що це є магістральним шляхом виходу українського письменства з вузько національних меж і чудовою можливістю поцінування здобутків української літератури у контексті світової. Тут слід зауважити, що Драй-Хмара, як і його однодумці з “п’ятірного грона”, був апологетом філологічного слова, заперечуючи “виробничий стиль Гладкових” (Микола Хвильовий), “індустріалізацію” чи “селозування” проетичного мовлення. Зрозумівши недостатність генетично-причинових зв’язків і те, що типологічні порівняння на рівні тематики, мотивів, сюжету, елементів художньої форми без аналізу мікроструктури (характер тропів і фігур, системи віршування) не дають бажаних результатів, М. Драй-Хмара дійшов висновку про необхідність структурного зіставлення. Доказом цього є хоча б праця “Поєма Лесі Українки “Віла-посестра” на тлі сербського та українського епосу”.

У літературознавчих студіях М. Драй-Хмара не намагався бути “всеохопним”. Його цікавили тільки окремі історико-теоретичні проблеми, що дозволяли дослідникові реконструювати найприкметніші риси творчого обличчя того чи того автора, певної епохи (“Іван Франко і Леся Українка”, “Життя й творчість Максима Богдановича”, “Леся Українка”, “Янка Купала”, “Нові матеріали до життєпису Василя Чумака”, “Проблеми сучасної славістики” тощо).

Особливо прикметною з точки зору об'єктивного підходу до аналізу літературної ситуації та взаємодії різних мистецьких груп у контексті певної історичної епохи є праця Драй-Хмари “Іван Франко і Леся Українка (З полеміки 90-х років)”, вміщена у часописі “Життя й Революція”, п'яте число за 1926 рік.

Автор оригінально починає статтю: “Полеміка ця, як “епізод із взаємин між галичанами й українцями”, сталася 1897 р. Епізодів таких було й перед тим чимало”[1, 354]. Далі, у дусі М.Гоголя, подає читачеві “попередні епізоди”, що передували полеміці: П. Куліш, якого С.Єфремов називав людиною, “з'їденою з суперечностей”, “дволиким Янусом”[2; 393, 395], посварився з А.Вахнянином і О. Партицьким, потім з С. Подолинським і О. Барвінським з-за концепції естетично-суспільних побудов критики, сформульованої у “Соборному посланні галичанам”(1871). Гостро виступав проти Куліша і Франко за приниження постаті і творчості Т. Шевченка. Лише 1907 року, коли П.Куліша не стало, І.Франко заявив: “Тільки смерть звільнила (його) від огидного вінка, який надів він сам на свою сиву голову” [4, 16]. В 70-і роки М. Драгоманов був не зовсім привітно сприйнятий галичанами, бо, за словами С. Єфремова, зважився на сміливий експеримент, що дав блискучий результат: свої листи до редакції “рутенського” журналу “Друг” спеціально писав російською мовою, чим, зрештою, “ціле покоління галичан, у тому числі Франка, Павлика й інших, одвернув од безнадійного “рутенства” й вивів на широке поле щиролюдської праці на українському ґрунті...”[2, 469]. Подібне твердження знаходимо й у статті “З останніх десятиліть ХІХ віку” Франка: “В половині 70-х р.р. на перший план у галицько- українських зносінах виступає Драгоманов. Чоловік... великої науки та при тім із неподатливістю доктринера, він відразу заострив відносини. ... ми бачимо в тім часі з двох боків формальні заяви, що галичани не хочуть мати нічого спільного з українцями...”[3, 475].

Та найбільше, на думку М. Драй-Хмари, подібних епізодів трапилося протягом останніх 20 років ХІХ століття. Підтвердження такого висновку дослідник знаходить у сучасника тих подій І. Франка: “Ніколи досі на ниві нашого слова не було такого оживлення, такої маси конфліктів суперечних течій, полеміки різнорідних думок і змагань, тихих, але глибоких переворотів”[3, 471].

Цікаво буде Драй-Хмара статтю. Спочатку ніби знімає будь-які особистісні моменти у полеміці Франка з Лесею Українкою:” Чи виникла ця полеміка на ґрунті особистих стосунків, чи має принциповий характер? Більшість даних промовляє за останнє”[1, 354]. Потім якимось мимохідь додає: “... як критик, він (Франко. – О.М.) не завжди був справедливий і безсторонній”[1, 355]. І тут же наводить самохарактеристику І. Франка з листа до Олени Пчілки, кінець грудня 1885 року: “Звісно, чоловік судить сяк і

так, а найбільше, як єму власне чуття каже. А до критики треба мати не тільки чуття здорове і нормально розвите (моє далеко таким не є), а й розум освічений та наострений, як бритва, аналітичний. А тут іменно, як кавалок артиста, себто синтетика, я чую свою найбільшу хибу, – тут мені преділ положен, єго же не преїду. Для того всі мої суди треба брати не як здобутки критичної мислі, а більше як прояви темпераменту, – отже, як речі зовсім не миродаїні. Тим-то я в своїх судах ніколи й міри належної удержати не вмію і завсігди мушу гримнутись лобом о якусь крайність”[6, 597].

Зіставивши декілька різновекторних реакцій на те саме явище, Драй-Хмара акцентує: «... як у статтях Ів. Франка, так і в статті Л. Українки... було **принципове розходження, ідеологічна диференціація**, характеристична для української інтелігенції кінця ХІХ століття» [1, 355].

М. Драй-Хмара досить переконливо подає нам психологічний портрет Ів. Франка цієї доби: “1897 рік у житті Франка – це, мабуть, рік, найбагатший на різні конфлікти, сутички, як з поодинокими особами, так і з цілим громадянством. Цього року він видрукував у Львові “*Obrazki galicyjskie*” з передмовою “*Niesco o sobie samym*”, де признається, що не любить русинів, а як працює для них, то тільки тому, що до цього його змушує “*rozcucie psiego obowiazku*”. Ця передмова обурила галицьких патріотів, і на голову Франка посипалися інсинуації та обвинувачення за брак патріотизму. Цього ж таки 1897 року Франко посварився з польською частиною галицького громадянства, умістивши у віденському часописі “*Die Zeit*” ювілейну статтю про Міцкевича як про поета зради. За цю статтю Франка було вигнано з усіх польських редакцій, де він працював, і нагороджено такими лайками, як “падлюка”, “скажена собака” тощо”[1, 355-356].

Відтворивши таку, далеко не комфортну для Франка, ситуацію, Драй-Хмара зауважує: “ До цього ж року належить і полеміка Ів. Франка з Л. Українкою”[1, 356].

Початок полеміки означила стаття «З кінцем року»(1896) І. Франка, на яку різко зреагувала статтею «Не так ті вороги, як добрії люди»(1897) Леся Українка. У зв’язку з тим, що в цій статті Леся Українка полемізувала з Франком, останній не виявив бажання її друкувати. У відповідь на прохання Франка забрати статтю з редакції часопису “Жите і слово” Леся Українка в листі, датованому січнем 1897 р. і позначеному тим же криптонімом Н.С.Ж., писала: “ Не від мене залежить вимагати її друкування, але по власній волі я її назад не візьму. Всяку полеміку прошу направляти на мене, бо приймаю на себе відповідальність за думки, виражені “по долгу совести и чести...” [5, 293]. Згодом стаття була надрукована у добірці “Український і галицький радикалізм”, де їй передувала невелика замітка Франка, а слідом за нею йшла його ж стаття-відповідь “Коли не по конях, так хоч по оглоблях”(1897), якою і звершив полеміку її ініціатор. Прикметно, що навіть у «бібліографічній»

частині статті Драй-Хмари немає нічого випадкового. Він, здавалося б, побіжно подає окремі дати і видання (стаття Лесі Українки і заключна стаття І.Франка були вміщені у III книзі «Житє і слово» за 1897 рік; через 13 років І. Франко усі три статті подав у книжці «Молода Україна, ч.1. Провідні ідеї й епізоди»). У дослідника ці деталі тут слугують додатковій характеристиці І.Франка як людини і вченого.

До честі Франка (на цьому також акцентує Драй-Хмара), він на початку полеміки відветро зізнається, що в Наддніпрянській Україні «тепер не був... і не може говорити зовсім напевно», наперед припускаючи можливість помилкових тверджень зі свого боку: «Значить мусить бути й галичанинові вільно висказати свою думку про українське духовне життя; думка та, хоч би навіть невірна, все-таки може бути цінною, так само як для галичан цінні були критичні думки українців, що міряли нас, так сказати своїм ліктем і судили про нас, не знаючи зовсім наших обставин»[1, 358].

І.Франко закидає українським радикалам, у тім числі й Лесі Українці, що в них «інтереси до абстрактних питань переважають над інтересами до конкретних справ» і «є ознакою глибокого розриву між інтелігенцією і народом»[1, 358]. На його переконання, «дійсний радикалізм» – галицький радикалізм, а тому **«робіть, панове, у себе аналогічну роботу»**[1, 359]. Драй-Хмара, як свого часу і Леся Українка, помічає нотки зверхності і кепкування з українців у статті Франка. Дослідник наголошує на репрезентуванні Франком саме народницьких поглядів, тоді як Леся Українка, на його думку, заявила про себе у полеміці як "радикальна соціалістка", яка не приймала Франкові повчання і різко критикувала «не провірені рецепти спасенія душі і рідного краю»: «... та тільки всякий, хто уважає себе дорослим, не може мовчки приймати проповіді - «научки» а Іа Толстой і ставлення собі в приклад зовсім не авторитетних людей» [5, 19]. Драй-Хмара переконаний, що справа зовсім не в тих українських хибах, які менторським тоном перелічував Франко і які бачила і добре відчувала Леся Українка, а **в ідеологічному розходженні українських і галицьких радикалів**. Тому приймає аргументи Лесі Українки, яка доводила, що « брак елементарних прав слова і людини... заставив діячів признати, що не можна визволятись виключно при помочі селянства, навіть поставивши в боротьбі на першому плані інтереси цілого народу, заставив її признати, що інтелігенція, перш ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до цього народу»[5, 21]. Помітив дослідник і красномовний натяк Лесі Українки Іванові Франкові на суттєвий відхід від позицій їх спільного учителя Михайла Драгоманова.

І. Франко у подальшій полеміці дійшов до заперечення багатьох тверджень, наявних у першій статті. При цьому не відмовився від образ на

адресу Лесі Українки, назвавши її статтю такою, що “зложена по просту недобросовісно”[1, 361]. Подібні випадки і помітна непослідовність аргументації дозволила Драй-Хмарі стверджувати, що Франко не знав, чим різняться один від одного українські гуртки, що обидва учні М. Драгоманова думали і вірили неоднаково. На думку вченого, для І.Франка кінець ХІХ століття був поворотним пунктом від революційного соціалізму до аполітичної літературної і наукової діяльності:”Франко сам пробував кілька разів визначити своє відношення до Драгоманова, та цим визначенням часом бракувало об’єктивності: в той час, як у передмові до II тому листування Драгоманова з Франком за 1887-1895 р.р. він спокійно й докладно оцінює значення свого вчителя в культурно-національному житті Галичини, в передмові до I тому листування за 1881-1886 р.р. він говорить про нього з обуренням, різко, обвинувачуючи його в однобічності, егоїзмові та нетерпимості до чужих думок”[1, 362]. Звідси – логічний висновок дослідника: **“Засуджуючи Драгоманова, Франко, власне, засуджував самого себе”** [1, 362]. У цьому зв’язку видається цікавою характеристика Франка і його “рутенського такту” Драгомановим у одному з листів до Лесі Українки: “ ... він увесь свій вік такі сюрпризи робить направо і наліво. Може, тут винна і “поетична натура”... Найменше всього тут “лакомства нещасного”; се якась натурально наївна асиміляція до тих кругів, куди прискочив наш поет”[1, 365]. Навівши ще одне зізнання вже самого Франка з його листа до Олени Пчілки за 29 жовтня 1885 року: “Ви ж читаете гал[ицькі] видання, знаєте, може, потроху й людей, заправляючих ними... Стільки низості, нерозвитості і упертої тупості ледве чи знайдеться де-небудь в іншому місці на одній купі. Одверта боротьба з тим болотом без достаточних сил – се неохибна погибель, а коли б[рат] (М. Драгоманов.- О.М.) здавна пер і пре до такої боротьби, то, очевидно, перецінює наші сили. Тут треба довгої, повільної ломки, терпеливого і тактовного підготовлювання молодих поколінь, а в великій мірі треба знизитись і до політикування”[6, 560], Драй-Хмара знову пропонує читачеві досить ємне узагальнення: ”От проти цього “політикування”, проти компромісовості й повстає Л.Українка як послідовний учень Драгоманова”[1, 365]. У цьому зв’язку заслуговують на увагу заключні рядки статті Лесі Українки, перейняті не зверхністю, не зловтіхою, а гіркою іронією на адресу І. Франка і напряму його діяльності: “ Стаття “З кінцем року” осягла собі високої честі бути гектографованою руками ворогів радикальної партії. Ще ні одна стаття з “Життя і слова” не заслужила собі такої честі... Коли б тільки Франко бачив “побідоносні” погляди своїх видавців і чув тон, яким вони питають радикалів при стріванні: “А ви читали “З кінцем року”?” Що ж казати радикалові на таку anzügliches Frage? – “ Не так тії вороги, як добрії люди!”[5, 25].

Завершується дослідження коротким, але переконливим висновком: “Широкого громадського значення ця полеміка між Франком та Л. Українкою не мала, але вона вже тоді назнаменувала ті два різні шляхи, що ними пішли ці письменники...”[1, 365]. Драй-Хмара констатує (своєрідно діагностує) поступову політичну деградацію Франка, відхід від громадського життя, тоді як Леся Українка, на його переконання, за цей час піднялася на значно вищий щабель політичного життя України.

Стаття “Іван Франко і Леся Українка(З полеміки 90-х років)” Михайла Драй-Хмари є своєрідним майстер-класом для дослідників історико-літературного процесу, переконливим доказом слушності відомої тези В.Перетца про копітку роботу на “чорному дворі” науки, про поважливе ставлення до факту, чи то історичного, чи літературного.

Література

1. *Драй-Хмара М.* Вибране / Михайло Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
2. *Єфремов С.* Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 608 с.
3. *Франко І.* Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890-1910). – К.; Наукова думка, 1984. – 679 с.
4. *Мандрика М.* Шевченко і Франко / М. Мандрика. – Вінніпег: Накладом УВАН, 1957. – С. 16.
5. *Українка Леся* Зібрання творів: В 12 т. / Леся Українка. – Т.8. – К.: Наукова думка, 1977. – 316 с.
6. *Франко І.* Зібрання творів: В 50 т. / Іван Франко. – Т. 48: Листи (1874-1885). – К.: Наукова думка, 1986. – 767 с.

Алексей Мануйкин

ИВАН ФРАНКО И ЛЕСЯ УКРАИНКА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ МИХАИЛА ДРАЙ-ХМАРЫ

В статье исследуется методический инструментарий, используемый М. Драй-Хмарой в литературоведческой интерпретации сложных процессов последних десятилетий 19 века на материале межлитературных творческих взаимоотношений Ивана Франко и Леси Украинки.

Ключевые слова: кропотливая работа на «черном дворе» науки, факт как научный документ, полемика как проявление разных ценностных ориентиров и как материал для психологического портрета ее участников.

Oleksiy Manuykin

IVAN FRANKO AND LESYA UKRAYINKA IN LITERARY CRITICISM INTERPRETATIONS BY MYKHAILO DRAI-KHMARA

Mykhailo Drai-Khmara used the methodical instruction for literary criticism interpretations of complicated processes in the last ten-year periods of XIX century. In the article this instruction is investigated on the base of material about literary creative relations between Ivan Franko and Lesya Ukrayinka.

Key words: tedious work in “the black yard” of science, the fact as the scientific document, polemics as a display of different valuable orientation and as a material for psychological portrait of participants.